

LEÁNYVÁRI LEVELEK

HERCEG JÁNOS

Nem lehet úgy visszamenni sehova, hogy az ember meg ne mondja, hol és merre járt és mért maradt el oly soká. Most, hogy visszajöttem a *Híd*hoz, annyi év után, én se hallgathatok. Hogy hol voltam? Hát ellenzékben voltam. Sértődötten elvonultam. Azt mondtam, a kozmopolitizmushoz semmi közöm. És ahhoz az irodalomhoz se, amelynek nincs hazája.

Most erre könnyű lenne azt felelni, hogy nem volt igazam. És elől-ről kezdeni a vitát megint, hogy mi egy kisebbségi irodalom célja és rendeltetése. De erre a vitára közöttünk már aligha kerül sor. Egyrészt azért, mert fiatal irodalmunk is, mintha meglelte volna hazáját ebben az országban, másrészt mi idősebbek is másképpen nézünk azóta a világra, az országra és népünk sorsára.

De ehhez az kellett, hogy a világ is megváltozzék körülöttünk. És meg is megváltozott. Amit még néhány év előtt nem lehetett volna magyarul leírni ezen a tájon, hacsak nem homályos allegóriákba burkolva, azt most már egy idő óta félreérthetetlenül és határozottan leírják a fiatalok. Mi évekig hangoztattuk az angazsált irodalom egyedüli létjogosultságát, s egyszer csak ők álltak ki vele.

Ami azonban addig történt, a tagadás időszaka volt. És persze, kölcsönösen tagadtuk meg egymást. Mi a hűséget kértük számon a magyarsághoz, a szülőföldhöz, a hagyományokhoz, ők azt vetették a szemünkre, hogy szólamok szolgálatában állunk, és kicsinyes szempontok közé akarjuk szorítani az itteni magyar írást. Mi nem akartuk tudomásul venni a folytonosan visszatérő igazságot, hogy a fiataloknak óhatatlanul szembe kell fordulni apáikkal, ha az időben tovább kívánnak jutni, ők azzal vádoltak minket, hogy megrekedtünk a vidékiességben, a templomtorony-romantikánál.

A kirendelt helyi kisistenek diadalmaskodva dörzsölhették fölöttünk a kezüket. Mert a veszélyesebbek mi voltunk azzal a hűséggel és ragaszkodással, míg az újabb nemzedék, úgy tűnt, már csak nyügnék érzi, amivel az anyanyelv még megköti. Dehogy hitték, hogy egyszer majd épp az utóbbiak fognak fölénk kerekedni!

Jómagam annyival kerültem kellemetlenebb helyzetbe, mint azok, akik velem együtt itt voltak a régebbi rendszerekben, hogy épp a *Híd*ban akkortájt én adtam programot. És nem láttam, hogy nyugodtan lehetett volna már messzebb menni, s azt se vettem észre, hogy a formai szabadság, amit a fiatalabbak követeltek, korántsem jelenti

a kisebbségi követelmények feladását. Elkéstem. Nem értettem meg mindjárt a tagadás antitéziséát a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésében. Nem tehettem mást, visszaadtam a nem kért szerepet. És megszegyenítve, megalázva, csalódva félreálltam.

Mindezt megírtam már, többet itt se mondhatok. Sebeket kaptam, és sebeket adtam. És magamra maradtam. Csak kicsit kellett volna rugalmasabbnak lenni, s megérthettem volna, ami körülöttünk történt.

A nagyobb baj az volt, hogy nem voltam biztos a dolgomban. De hát nem is lehettem. Az én korosztályomnál az angazsáltság nemcsak az említett hűséget és ragaszkodást jelentette. Sémákat is vállalni kellett, s azokat az a világ hozta, amelyért odaadtuk a fiatalságunkat, a legszebb reményeinket. Amelynek eszméiért üldöztetésben volt részünk. Helyzetünket jelező szavaink értékrendjében is változások mentek végbe. Mi nem azt mondtuk, amit apáink annak idején: „Amikor bejöttek a szerbek.” Nálunk a korforduló ezt jelentette, igazán tisztán és egyértelműen: „Amikor felszabadultunk.”

Ma már sem eszmékért, se reményekért nem tudnék ilyen fenntartás nélkül lelkesedni. Mert téved a világ, amikor csak csalódott ifjúságról beszél. Ez azonban most már nem ide tartozik. Hogy ki miből és miért ábrándult ki, magánügy.

Most annak kéne örülnöm, hogy visszajöttem, hogy haza érkeztem. Mert magamban is sok mindent kellett leküzdenem, amíg eljutottam odáig, hogy úgy érzem, csakugyan: alig van már különbség közöttünk. Az írás tiszteletében, persze. Mert egyébként, ó, nagyon is érezhetőek az évek, amelyek elválasztanak bennünket. És a szempontjainkat is befolyásolja, természetesen, az idő. Jómagam már egyre gyakrabban vagyok kishitű, s meglátják, egyébként se vagyok már az, aki voltam. De rég nem állunk már egymással szemben, s minden makacs elkiűlönülés affektálás volna és erőltetett póz. S hogy ismételten azt mondták, itt a helyem, hát illendően megköszönöm. És ha ellenzéki leszek néha, nézzék el nekem.

*

Nem tehetek róla, de nem szeretem az olyan lenyűgöző eredményeket, mint amivel ez a tavalyi regény pályázat lepte meg az irodalmi közvéleményt. Tíz jó regény akkor is imponáló teljesítmény egy évben, ha ez a műfaj meghonosodott valahol. De nálunk, ahol esztendőök teltek el, amíg egy regényt szerzője szerényen és bátortalanul letett az olvasó asztalára, nálunk egyszerre tíz regény óriási haladást jelentett. Ugrásszerűt, ha ugyan vannak az irodalomban ugrások.

Engem éppen ez ijesztett meg, a mennyiségnek ez a régi munkaversenyekre emlékeztető tömege. Kevesebb több lett volna, gondoltam, csak nem mertem mondani. Mert megvolt a jó oldala ennek a pályázatnak azért mégis. Felszabadított néhány íróat a gátlásai alól, akik talán hosszabb lélegzetű prózára sose szánták volna el magukat. Azzal az ölöggel, ami jó egyhónapi fizetést pótol, rá lehetett szorítani pár embert egy regény megírására. Persze, némelyeknél ez meg is látzott.

De a legtöbbször is érezhető volt valamiféle elszármíttség, mint amikor az ember tényleg teljesítményért dolgozik. Tolnai még a kalendáriumával is szaporítani igyekezett az oldalszámokat, s Majortól — akinek a regényét én különleges írásművészetével így is fölébe helyezném a többinek — biztosan kiérleltebb művet kaptunk volna, ha nem sűrűgeti az idő.

Hanem akkor Tolnai aligha áll elő ilyen finom prózával, s Domonkos István is megmarad alighanem a versnél, tán eszébe se jut soha, hogy épp az ő lírája a legalkalmasabb a bőséges áradásokra a prózában, és Deák Ferenc sem ad epikusabb alapot erős drámai realizmusának.

Számomra ugyanis ennyi volt a meglepetés, ha egészen őszinte akarok lenni. Az irodalmi meglepetés, természetesen.

Mert a témakör, s a szabad attitűd, a hazatalálás oly messzi elkarnyarodás után, több volt, mint meglepetés. Az angazsáltság, illetve annak látszata, az aktuális iránti érzékenység és egyfajta politikai bátorság, ami nélkül nincsen kisebbségi irodalom, az nem is meglepetés volt az én számomra, hanem valóságos csoda. Ez az, amire minden ága a magyar irodalomnak vállalkozni szeretne, s ahol és amikor az éghajlat kedvez, vállalkozik is. És az, hogy helyenként, mint Giornál, magyar is mert lenni az új vajdasági regény, és vajdasági, mint a legtöbbször, ez volt az, amit azóta is fennszóval dicsérek, ahol csak lehet. Néha ott is, ahol nem lehet, de ez már az én tájékozatlanságom.

Persze, semmiféle irodalomnak se tesz jót, ha a vérnyomását gyakran akarják ilyen mesterségesen felhajtani. Ezt csak azért mondom, mert nálunk a pályázatok most már csakugyan kórosan elszaporodtak. Attól félek ugyanis, hogy egy Németh István vagy Varga Zoltán, akiből tán épp a vállalkozási kedvet szorította ki a hangos sürgetés, a nagy nekiveselkedés, ezért áll majd csüggedten és csalódottan félre a jövőben is minden ilyen tömeges felvonulástól. És hát, akinek renoméja van, nem szeret lemaradni.

De ami úgy tetszik nekem ebben az angazsálnak mondott irodalomban, azt kicsit sokallom is egyszerre. Az se jó azért, ha az író mindenáron aktuális akar lenni. Jó, ne higgyünk a távlatok varázsában, hogy idő kell, amíg valamit nyugodtan, sallangoktól mentesen és objektíven szemügyre vehetünk. Mondjuk, az élet egy-egy friss eseménye azonnal is megihletheti az írókat. Az irodalmi életben az ilyen hatalmas fordulatok sem ritkák. S ehhez, ha nem félnék a káröröm gyanújától, azt is hozzátenném: én vártam ezt. De az esprit actuel-nek ez a megjelenése egy regénypályázaton, ilyen hirtelen, mintha összebeszéltek volna, sajnos, nem elég megnyugtató énnékem. Attól félek, a döntő szóra is befolyással volt az a politikailag sűrített levegő, ami 1968-ban nemcsak az irodalomban érezte a jelenlétét. Mert mi lesz később, kérdezem aggódva, ha az aktualitás nem nyújt ilyen látványos alkalmakat? Nem lehetett volna csendesebben kezdeni, kevesebb hetykeséggel és kötekedő szándékkal? Hiszen van egy és más ezenkívül is, sajnos, szép számmal, amit tisztázni kéne. Akár regényben is, ha másutt nincs rá mód. De néha csakugyan sokallom és egyben irigylem is ezt a legénykedést, úgy látszik, tényleg megöregedtem.

Ehhez, persze, még azt is hozzá kéne tennem, hogy Giontól többet várok, mint amit a *Joá*bbal adott. Ha jól emlékszem, ezt meg is mondtam valahol. És ez nem kritika, hanem bók.

De isten tudja, talán ez is érthető és természetes, hogy egyszerre és ilyen váratlanul tört magának utat, „tört jeget és köveket sodorván”, ami oly sokáig tilalomfák árnyékában húzta meg magát, s elhallgatott fájdalmak mérgét hordta magában. S tán tényleg ez ad majd önérzetet a vajdasági irodalomnak.

A tavalyi olvasási verseny, melyet a népszerű gyermekújság rendezett meg, lázba hozta az iskolákat, s a nagy nekikészülésben és izgalomban is a magyar gyerekek szép ünnepe volt. Hogy mekkora hullámokat vert fel, hogy milyen lappangó érzelmeknek adott szabad megnyilvánulást, akkor látták, amikor a mozgalom már a vége felé közeledett. Az írott szó és az élő beszéd nagy próbatétele ragaszkodást fejezett ki és összetartozást, az anyanyelvnek mindennél előbbre való megbecsülését. A magyar tanítók, akik erre a versenyre felkészítették a gyerekeket, joggal érezték, hogy a nevelés szép hivatásán túl nekik még egy küldetésük van: a szép és tiszta magyar beszéd lehetőleg sírig tartó varázsát ébren tartani.

A mostani szavalóverseny, amely a gyerekseregnek ugyancsak hatalmas tömegeit mozgatta meg, merőben más előjellel indult. Ha tavaly az a verseny csak a magyar gyerekekre terjedt ki, s ezáltal egyfajta bezárkózást sejtetett, most mintha ki akartak volna tárni ajtót, ablakot, hogy a magyar gyerekek ebben az ünnepi örömben megosztozzanak a nem magyar ajkú kispajtásokkal. Hogy a költői szó zengedelmében ne csupán magyar gyerekek érezzék és érezzessék nyelvünk szépségeit, hanem azok is, akiknek a magyar nyelv tanulása talán csak alkalmi kirándulást jelent, esetleg valóban egész életre szóló barátságot készít elő.

Mert, mint most kiderült, mintegy kétezer, a magyar nyelvet fakultatív tantárgyként tanuló, más ajkú gyerek vett részt egy-egy vers magyar elmondásával ezen a versenyen. És érthető, ha ezt az örvendetes ténytet talán sokan tekintik a testvériség zálogának. Már csak azért is, mert az önkéntes közeledés mindig több reménnyel kecsegtet, mint amikor valamit erőltetni kell. S népek viszonyában az ilyesmi gyakran fordul elő.

Persze, azért óvakodjunk a reményteli túlzásoktól. A barátságot, sajnos, a nyelvismeret korántsem biztosítja. A történelem ezen a téren se szűkölködik lehangoló példákkal. Láttunk már ugyanazon a nyelven beszélő népeket is egymás torkának esni.

De amikor a nyelvtanulás a barátság jegyében kezdődik, s amikor kétezer kisdíák további megterhelést vállal az iskolában azért, hogy ne egy világnyelvet, hanem csak egy hasonlóan árva kis nép nyelvét tanulja meg, amellyel nem lehet messzire elmenni, csak ide a szomszédba, a szomszéd faluba vagy a szomszédos országba, ha ilyen tanulási többletre önként vállalkozik egy gyerek, akkor mégiscsak megha-

tódik az ember és reménykedni kezd, mert mintha kiderült volna előtte a világ.

És talán tényleg úgy van, hogy a barátságot is a gyerekkorban kell kezdeni, mikor az ember még nem „sárkányfog-vetemény”, de gyanútlanul nyílik ki a szíve a feléje hajló előtt. És még csak el se tiltja ettől senki, hanem ellenkezőleg, biztatást kap és dicséretet érte.

Meg aztán — hogy józan meggondolással témasszuk alá a reményt —, igazán meg sem ismerhetünk egy népet, ha nem tudunk beszélni a nyelvén. Becsülhetjük, szerethetjük, megoszthatjuk vele a kenyérünket, a hajlékunkat, a hazánkat, de legyünk elkészülve rá, hogy jöhet egy pillanat, amikor úgy tűnik, titkai vannak, s egy külön világ az, ahol él. Pedig csak azért nem értjük, azért lett idegen egyszerre, mert nem tudunk beszélni a nyelvén. Hiába beszél ő a mienket, egyoldaiú barátság az.

Hát ezért örülünk a kétezer kisdíák megható igyekezetének. És a szavalóversenynek, amely a szép szó ígézetében közelíti egymáshoz a gyerekeket. Meglehet, hogy nem volt olyan családiasan meghitt, mint a tavalyi, talán az a bensőséges hangulat is hiányzott belőle, amit az anyanyelvhez való ragaszkodás nyílt megvállása jelent, s amit a kinnrekedtek oly könnyen mondanak aztán bezárkózásnak. Így is szép volt.

A megértés reményét keltette és a jövőt készítette elő.

* * *

Egy idő óta elcsendesedtek a nemzetiségi viták, a kétnyelvűség hangsúlyozottan jogos használatáról is mind kevesebb szó esik. Bizonyára nem azért, mert valahol megunták a kérdés ícszegetését, csak egyszerűen nincs már mit mondani róla, elérkezett a cselekvés ideje.

Az a könyv azonban, amely ezzel a kicsit ijesztően hosszú címmel: *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgató társadalomban* pár hónappal ezelőtt megjelent, mintha sommázni akarta volna, ha nem is a vitákból leszűrt tanulságokat, de legalább a tények és körülmények idevonatkozó legfontosabb mozzanatait.

Itt állapítják meg, például, ismételten, hogy a kisebbségi jogok gyakorlati alkalmazása Jugoszláviában teljesen új, eddig sehol sem alkalmazott formákat keres, minthogy az öngazgató társadalomnak el kellett vetnie az etatista gyakorlatot ezen a téren is. Ez a ragaszkodás az öngazgatás elveihez mindenkor és mindenütt kisebbségi szempontból egyelőre nem vitte közelebb a kérdést a megoldáshoz, de ha már annyit írtak és beszéltek róla felelős fórumok előtt, akkor talán nem is hagyják elsülyedni az obstrukció mindent elnyeléssel fenyegető mélységeiben. Addig csak a gond marad, mert az alkotmányban biztosított jogok részletes megvalósítása kétségtelenül nagy feladatokat ró a társadalomra.

Mert amilyen szép volt az álom, melyet még a földalatti Pártnak hittek el a dolgozók milliói az országról, amelyben majd nem lesznek elnyomók és elnyomottak, felsőbbrendű nemzetek és megtűrt nemzetiségek, s amit azután deklarációkban hirdették meg, mondván:

minden nép teljes egyenjogúságot élvez, oly nehéz részletekbe menő aprólékossággal rendre megvalósítani mindent. És főleg a szocializmusban is új és egyedülálló öngazgatási viszonyok között.

Nem csoda hát, ha a közel kétszáz oldalas könyv tanulmányainak java része nemcsak, hogy nem képes határozottan megjelölni már csak azért sem a teendőket, mert a tennivalók már másra várnak, de a legtöbbje még javaslatot se tud tenni, hanem csupán akadémiusan tárgyalva és elemezve, a legjobb szándékkal is csak kiutat keres a bonyolult kérdések útvesztőiből.

Amint ugyanis minden részletet megvilágító igénnyel közelítjük meg a nemzetiségi kérdést, sok olyan mozzanat is felmerül, amire eddig nem is gondolt senki. Hogy csak egyet említsünk: lehet-e hivatalos nyelvként használni egy nemzetiségi nyelvet?

Es ez megint olyan, mint a lavina, ezer új kérdést gördít magával, amelyeknek már nincs is semmi közük a nyelvhez. Mondjuk, az olyan nemzetiségi falvakban, mint Bezdán vagy Bácskertes, ha meghagyják községi önállóságukat, képviselőtestületüket, akkor talán a magyar előjáróknak nem kellett volna a többség nyelvén vitázni és határozatokat hozni. De nem hagyták meg, Zomborhoz, illetve Apatinhoz csatolták őket, s hogy ott is úgy szólal-e meg a választott képviselő, mint odahaza a falujában, alig-alig hihető. S itt aztán máris egy új probléma előtt állunk, hiszen a gazdasági integrációtól valóban senki se várhatta, hogy nemzetiségi vagy pláne nyelvi gondokra legyen tekintettel.

A kötet leghosszabb tanulmánya, dr. Mezei Istváné, éppen gazdasági realitásokat kínál kiindulási pontnak a nemzetiségi kérdés tárgyalásához. Eszerint Vajdaság lemaradása az ország más vidékeihez viszonyítva egyrészt háttérbe szorítja, másodrendűvé teszi a kisebbségi jogok kérdését, másrészt azzal, hogy a szülőföld elhagyására ad ösztönzést, nagyon is előtérbe helyezi. Kár, hogy olyan általánosító közheleket is bőven használ, mint azt, amely szerint a kapitalista társadalomban — s ehhez a régi Vajdaságból is példákat sorol fel — az osztályokon belül nem voltak ellentétek. Ezt a jó öreg tanulságot megtoldhatnánk azzal a fájdalmas tapasztalattal, hogy volt idő, amikor a kisebbségi helyzet a kisember kenyerét is veszélyeztette, a többségi embert előnyösebb helyzetbe hozva. Gondoljunk csak arra, mennyi magyar gazdasági cseléd maradt kenyér nélkül a régi Jugoszláviában, s mennyi tanító és közalkalmazott vesztette el az állását.

Dr. Rehák László ezúttal apolitikusabb nézőpontból vette szemügyre a nemzetiségek helyzetét. Úgy próbálta viszonyukat a többséghez megérteni, hogy számarányukat egyeztette, mintha csak azt akarta volna bizonyítani, hogy a testvériség megteremtéséhez minden feltétel megvan ezen a vidéken, amiben egyébként eddig se kételkedtünk. Az ismert nemzetiségi szakértő elveti a szavazattöbbséget a demokratikus megoldások lehetőségei közül, s számokból és százalékokból szőtt elmélgését a kölcsönös tiszteletet és méltánylás reményében foglalja össze. De hát reményekkel eddig is el voltunk latva.

S most, ha szabad őszintének lennünk, s a tárgyilagosságban lelkesnek is, akkor állapítsuk meg őszintén és lelkesen, hogy a kötetnek egyetlen tanulmánya van, amely világosan és tömören, az okfejtés fölényes eleganciájával, s minden lényeges részletet összefoglalva, szókimondóan és mégis tapintatosan kezeli ezt a kényes kérdést: Dr. Hock Rezsőé. A mai tanulmányirodalom szavakkal mindent elborító sivatagában valóságos oázis, szellemi felüdülés ez a bátor és okos kis politikai esszé, amely attól se retten vissza, hogy a teendőkre rámutasson, az akadályokat a nevükön nevezze, s egyáltalán tiszta és világos hely- és lélekrajzban vázolja fel a kisebbség és többség viszonyának kérdését.

Mindenesetre jólesett, ha mindjárt gyökeres megoldás helyett is, ilyen szép és intelligens társadalmi elemzést olvasni.

De hát ki veszi ezt is észre!

* * *

A jó múltkor magam is megütköztem kicsit, amikor egyik könyvismertetésemre esett a tekintetem az újságban. Angazsált irodalomnak neveztem egy vajdasági novelláskönyvet, amelytől épp az angazsáltságot tagadnák meg legszívesebben, politikai eretnekséggel, s főleg komolytalansággal bélyegezve meg a szerzőjét.

Hogy az eretnekség hol kezdődik, nehéz lenne megmondani. A katolikus egyháznak se voltak annak idején pontosan meghatározott normái erre nézve. Külön e célból összehívott zsinatok döntöttek a kiátkozások ügyében. A komolyságnak pedig korunkban még elmosódottabbak a határai.

Én mindenesetre megmaradok a mellett, hogy az említett novellák céltudatosan kötődnek egy írói felfogásnoz, azonkívül, hogy egy hinni már semmiben se tudó fiatalságról szólnak, egy megbolydult világ patológiáját is érzékeltetik, akárcsak a szerző korábbi regénye.

Nem is tudok e Sinkó által elindított nemzedékből még valakit, aki ilyen komolyan kitartana a mellett, amit hisz és hirdetni kíván. Pedig azóta jó néhány regény is kikerült a vajdasági irodalomnak ebből a látszatra egyforma elveket valló csoportjából. Erettebb, eredetibb, hangban és megmunkálásban is tisztább próza. De aki ennyire egységes világgépet hozott volna magával, mint az említett novellák szerzője, egy se volt.

Nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy a preventív kritika, amely ezt az irodalmat nálunk szabaddá tette — korábban még azt mondtuk volna talán: szabadjára engedte! —, egészen leegyszerűsítette a példákat. Arra, hogy hogyan nem szabad írni, mindenekelőtt kitalált egy gúnyképet, amelyben az egész régi vajdasági irodalom benne volt, mint már említettem, templomtoronnyal, nemzeti romantikával, de legfőképpen vidékiességgel. S a vidék magyar irodalmának emez új művelői, akik jószerével faluról jöttek, s vidékből, templomtoronyból, talán még nemzeti romantikából is elégük volt, boldogan áldozták fel mindezt a nagyvilág messzi fényeiért. Az ilyen fiatalosan kitörő, ha szabad azt mondani: forradalmi fejlődés szabadsága csodákra képes.

Ez a nemzedék is megcsinálta a maga csodáit, s nem értette, hogy nem mindenütt fogadják megértéssel és velük együtt örvendezve ezeket a csodákat. Pedig épp azzal nehezítették meg ezt a megértést, hogy oly mélységesen lenézték ezt a vidéket, mindannyiunk szűkebb hazáját.

De azóta alaposan megváltoztak az előjáró kritika szempontjai. Persze, modern irodalmat követelt továbbra is, és avantgardista fellépést, a kozmopolitizmust viszont már elutasította. Kisvárosról, faluról írni nem szégyen többé. Sőt, azokat a gondokat, amelyeknek gyökerei napjaink talajába kapaszkodnak, ugyancsak program lett felvetni, amint láttuk.

A legtöbb félreértés ezen a ponton volt. Akik csöppet se haragudtak, amikor néhány év előtt a vajdasági irodalomnak ez az új nemzedéke kinevette a vidéket, ahonnan jött, s a népet, amelyből származott, a nyelvet pedig, amelyen az első szavakat tanulta, pusztán kifejezési eszköznek tekintette, akik annak idején mindebben esetleg megkönnyebbülve ismerték fel a nemzeti fellazulás jeleit, most egyszerre elvesztették a türelmüket. Ők nem így gondolták ezt a szabad attitűdöt.

Pedig hát nem volt igazuk. Az új hang s ez az új fellépés talán kellemetlen volt, már csak azért is, mert szokatlan volt, mert a korábbi vajdasági irodalom — valljuk be még egyszer! — nem jutott el ilyen messzire, mint ez, szókimondásban sem, a sajátos magyar kérdések felvetésében sem. Ha van túske még a megszorításra nyújtott kézben, nem az ilyen kérdés fogja kihúzni, kétségtelen. De hogy egyenesebb derékkal nyújtunk kezét ezután, hogy ilyet is mondhatnak már a regényhősök, abban biztosak lehetünk.

És mégis az az érzésem néha, mondom, hogy ez csak program és nem világgép. Hogy ez is hozzátartozik a meghökkentéshez, mint sok minden egyéb még. Kerülném a szót: divat, de az aktuális politikai kérdések átszivárgása a napilapokból egy-egy regénybe, néhány homályos gyorsfénykép, mondjuk a diáktüntetésekéről vagy munkabeszüntetésekéről, mégis azt a látszatot kelti, mintha csak időszerű példákat követnének a szerzők. Az átélésnek, a meggyőződésnek nemigen érezhető itt mélyebb nyoma, az író legtöbbször magával a tény vagy esemény közlésével is megelégszik.

Azzal viszont, hogy a tér és idő ismét konkrét formában jelentkezik a vajdasági irodalomban, mintha mégis arra engedte következtetni, ismétlem, hogy az említett nemzedék is hazatalált. Most már talán csak arról van szó, hogy honnan nézzük azt a templomtornyot. Mert most kiderült, ugye, hogy az se mindegy. De mennyire nem! Hanem ez már az író dolga. Ebbe sem útmutató kritika, sem az irodalom palánkján átkiáltott tanács nem szólhat bele. Csak aki a szívéből beszél, s az értelmével ellenőrzi, amit mondott, és nem tagadja meg sem a hazát, sem a népet, amelyhez tartozik, csak az érdemli meg, hogy felnézzenek rá, s kalapot emeljenek előtte.

És mégiscsak vajdaságinak kell lennie a vajdasági regénynek. És magyarnak, természetesen, ha már magyarul íródott.